

SUKUPUOLISTUNEET AMMATTINIMIKKEET

Sukupuolistuneiksi ammattinimikkeiksi voidaan kutsua sellaisia nimikkeitä, joista työntekijän sukupuoli näkyy tavalla tai toisella. Tällaisia nimikkeitä ovat suomen kielessä esimerkiksi *sairaanhoitajatar*, *lentoemäntä* tai *asiamies*. Sukupuolistuneet nimikkeet ovat olleet keskeinen osa kielen sukupuolijärjestelmän tutkimusta varsinkin muualla Euroopassa, mutta suomen kielessä niiden edustamaa sanastoa ei ole juurikaan kartoitettu. Tilastokeskuksen vuosina 1950–1990 luokittelemat ammattinimikkeet viittaavat siihen, että ammattinimikkeiden sukupuolistumista esiintyy vielä 1990-luvulla.

JOHDANNOKSI

Sukupuolistuneita ammattinimikkeitä ja niiden käyttöön nykyisin liittyvää variaatiota on tarkasteltu paljon kielistä, joissa on kieliopillinen suku, varsinkin saksasta (Guentherodt 1980, Hellinger 1980, 1984, Oksaar 1976, Schoenthal 1985, Tiittula 1988, Trömel-Plötz 1994) ja ranskasta (Collura ja Forel 1978, Khaznadar 1993, Malinowski 1980, Muller 1994). Myös muun muassa italian (Sabatini 1985), espanjan (Eisenberg 1985, Gonzáles 1985), hollannin (van Alphen 1985, Brouwer 1985), kreikan (Pavlidou 1985), puolan (Nalibow 1973), tanskan (Gomard 1985) ja norjan kielen (Lunde 1985) nimikkeitä on kommentoitu. Englannin kielen *man*-loppuisia nimikkeitä (esim. *chairman*, *spokesman*) ja niiden elinvoimaisuutta on käsitelty muun muassa Sunderland (1991).

Huomio on yleensä kiinnittynyt siihen, että ammattinimikkeistössä mies on normi ja

nainen poikkeus. Genuskielissä muodostetaan naiseen viittaavia nimikkeitä usein johtamalla maskuliinisista (*der Lehrer / die Lehrerin, der Arzt / die Ärztin*), mutta päinvastaista ei tapahdu (*die Kindergärtnerin*, mutta ei **der Kindergarten* vaan *Erzieher*). Toisinaan feminiininen vastine puuttuu kokonaan, kuten saksan ammattinimikkeistä *der Bauherr, der Kapitän* ja *der General* (Tiittula 1988: 20, Trömel-Plötz 1994: 44). Naisten palkkatyön yleistyessä ja laajentuessa myös aloille, jotka ovat alkuaan olleet miesten aloja, joutuvat nimikkeen kieliopillinen suku ja tarkoitteen sukupuoli yhä useammin ristiriitaan. Tämä voi vaikuttaa myös kongruenssiin: *Le Premier ministre Édith Cresson est assurée...* 'Pääministeri Edith Cresson on vakuuttunut...' (Khaznadar 1993: 150). Naisten ammattinimikkeissä voivat vaihdella vakiintunut maskuliinimuoto ja siitä muodostettu feminiinimuoto, esimerkiksi ranskassa *député/députée* 'kansanedustaja', *conseillère municipale / conseiller municipal* 'kunnan-/kaupunginvaltuutettu' (Muller 1994).

Himanan (1990) on kartoittanut lähinnä naiseen viittaavia ammattinimikkeitä ruotsalaisista sanomalehtiteksteistä. Hänen mukaansa feminiinijohdokset, erityisesti *ris-* ja *ös-*johtimilla muodostetut (*servitris, dansös*), ovat vähentyneet 1960-luvun puolivälistä 1970-luvun puoliväliin. Seuruututkimuksessaan Holmberg (1995: 70) havaitsi, että yleisimpien feminiinijohdosten joukossa on kuusi geneerisesti käytettävää nimikettä, esimerkiksi *sjuksköterska* ja *barnmorska*.

Sukupuolistuneita nimikkeitä tutkittaessa on syytä muistaa myös nimikkeet, jotka eivät morfologisesti viittaa työntekijän sukupuoleen, mutta joiden merkitykseen sukupuoli silti tuntuu liittyvän. Suomessa näitä ovat esimerkiksi erilaiset *apulainen-* ja *avustaja-*nimikkeet (*laboratorio-, kirjasto- ja päiväkotiapulainen; koti- ja terveyskeskusavustaja*), joita ainakin kunta-alalla (Martikainen 1989: 28–29, 39–40) on paljon ja joita suositaan enemmän nais- kuin miesvaltaisissa ammateissa, ilman että kyseiset tehtävät olisi ensin työnarvioinnin kautta todettu avustaviksi. Jos nimikkeet eivät vastaa työn sisältöä, ne saattavat ylläpitää virheellistä käsitystä ammatin luonteesta. Miesvaltaisten kunta-alan ammattien apulaisnimikkeet ovat pikemminkin tyyppiä *apulaiskaupunginjohtaja, -rakennustarkastaja* ja *-ylilääkäri*, jotka lähinnä viittaavat tehtävän »kakkosasemaan».

Tutkimuksessani haluan selvittää, miten, kuinka paljon ja miksi työntekijän sukupuoleen viittaavia nimikkeitä muodostetaan suomen tapaisessa suvuttomassa kielessä ja Suomen tapaisessa yhteiskunnassa, jossa naisten palkkatyö yleistyi suhteellisen varhain; naisten osuus maatalouden ulkopuolella työskentelevistä on ollut yli 40 % jo vuodesta 1920 (Jaliloina 1979: 29).¹

AINEISTO

Käytän aineistonani Tilastokeskuksen julkaisemaa Ammattihakemistoa, joka kattaa suomalaisen työelämän kirjon *kanankynijästä presidenttiin*. Hakemisto edustaa ammattinimikkeiden yleistä standardia, jota käytetään työvoimahallinnon lisäksi muilla hallinnon aloilla ja tutkimuksessa. Se perustuu osittain niihin tietoihin, joita ihmiset ovat aikojen kuluessa itse ilmoittaneet asioidessaan työvoimahallinnon kanssa.

¹ Kiitän hyödyllisistä kommentteista Ilona Herliniä, Aili Nenolaa, Liisa Raevaaraa, Jan-Ola Östmania ja erityisesti Lea Laitista.

Tuorein hakemisto on vuodelta 1990 ja vanhin vastaava vuodelta 1950.² Näiden välillä olen valinnut lisäksi aineistoon vuoden 1970 hakemiston. Vuosien 1950 ja 1970 hakemistoissa ei ole ilmoitettu nimikkeiden tarkkaa lukumäärää, mutta vanhemmassa aineistossa niitä on arviolta 12 500 ja myöhemmässä 4 600. Vuoden 1990 hakemisto sisältää 8 019 ammattinimikettä. Olen kerännyt kustakin aineistosta nais- ja miestyöntekijään viittaavat nimikkeet. Martikaisen esiin nostamat, työntekijän sukupuolen suhteen näennäis-neutraalit nimikkeet eivät kuulu selvitykseni alaan.

Hakemistoissa tulee vastaan kymmeniä nimikkeitä, joita käytetään useammassa kuin yhdessä ammatissa. Esimerkiksi *perämies* voi toimia asfalttityössä, laivassa, lentokoneessa tai satamassa. Nämä eri ammatit on työvoimahallinnossa myös koodattu eri tavoin. Tällaisen tapauksen olen kuitenkin laskenut yhdeksi nimikkeeksi.

Työntekijän sukupuoleen viittaavien ammattinimikkeiden lukumäärät vuosien 1950, 1970 ja 1990 Ammattihakemistossa:

	1950	1970	1990
naiseen viittaavat	139	41	85
mieheen viittaavat	564	183	426
yhteensä	703	224	511

Sukupuolistuneiden nimikkeiden pieni määrä vuoden 1970 hakemistossa johtunee osittain siitä, että tämä hakemisto on muita suppeampi. Vuosien 1950 ja 1990 välillä nais-työntekijään viittaavat nimikkeet ovat kaikkiaan vähentyneet 39 % ja miestyöntekijään viittaavat nimikkeet 24 %. Sukupuolistuneiden nimikkeiden osuus kaikista nimikkeistä näyttää pysytelleen samalla tasolla: noin 5–6 % kaikissa kolmessa hakemistossa. Miehisten nimikkeiden osuus kaikista sukupuolistuneista nimikkeistä ei myöskään ole merkittävästi muuttunut tarkasteltavan ajanjakson aikana: vuonna 1950 osuus oli 80 %, vuonna 1970 82 % ja vuonna 1990 83 %. Ammattihakemiston kaikista sukupuoleen viittaavista ammattinimikkeistä on artikkelin lopussa liitteenä kaksi taulukkoa (s. 87–88).

SYMMETRISET PARIT

Hakemistoissa on joitakin tapauksia, joissa naisen ja mieheen viittaava nimike muodostavat symmetrisen parin. Erillisiä nimikkeitä voidaan tarvita sukupuolen mukaan eriytyneille toiminta-alueille: esimerkiksi vuoden 1950 hakemiston *nais-* ja *miespuolinen ammattientarkastaja*, *nais-* ja *miespuolinen liikunnanuvoja* sekä *nais-* ja *miesvartija* (*ammattientarkastaja* ja *vartija* ovat myös sukupuolineutraalissa muodossa) sekä vuoden 1970 *nunna* ja *munkki*. Vuoden 1990 hakemiston (*maatilan-*, *maatalon-* ja *karjatilan*) *emäntä* ja *isäntä* pohjautuvat perinteiseen työnjakoon. Uudempien *bingo-* ja *laivaemäntäl-isäntä-* nimikkeiden tapauksessa vakiintunut feminiininen nimike ei ole periytynyt ammatin miestyöntekijöille, mutta on toiminut mallina uudelle maskuliiniselle nimikkeelle. Vuoden 1950 aineiston yhdestätoista *tyttö-* nimikkeestä seitsemällä on *poika-* vastine: *hissityt-*

² Tilastokeskus on parhaillaan uudistamassa ammattihakemistoaan.

töl-poika, juoksutyttö-poika, konttorityttö-poika, nissetyttö-poika sekä *prässityttö-poika*; lisäksi *asia-* ja *messityttö-poika* esiintyvät kaikkien vuosien hakemistoissa. *Tyttö-* ja *poika-*nimikkeet ovat sikäli epätyypillisiä sukupuolistuneita ammattinimikkeitä, että niiden merkitykseen liittyy piirre [-aikuinen]. Sukupuoli on niiden merkityksessä mahdollisesti vähemmän keskeinen kuin aikuisiin nais- ja miestyöntekijöihin viittaavissa nimikkeissä ja säätelee niiden muodostamista ehkä vähemmän kuin *nainen-* ja *mies-*nimikkeiden; tähän palaan tarkemmin *nainen-*nimikkeiden yhteydessä. Vuoden 1990 hakemiston *etunainen* ja *-mies* sekä *huoltonainen* ja *-mies* ovat toistensa muodollisia vastineita, mutta eivät viittaa samoihin työtehtäviin. Melko lähellä toisiaan ovat myös vuoden 1950 hajatapaukset *hollanterimies* ja *hollanterin apunainen*. Tällaiset vastineparit ovat siis vain murtoosa sukupuolistuneesta ammattinimikkeistöstä.

NAISTYÖNTEKIJÄT — PALVELIJATTARESTA BINGOEMÄNNÄKSI

*Nais(puolinen)-*määriteosalla muodostetut nimikkeet ovat vielä vuoden 1950 hakemistossa suhteellisen yleisiä. Niitä ovat muun muassa *naiskonstaapeli*, *-vahtimestari*, *-puutarhuri* sekä *naispuolinen ammattientarkastaja*. Vuoden 1970 hakemistosta tämäntyyppiset nimikkeet puuttuvat ja vuoden 1990 hakemistossa esiintyy kuriositeettina vain *naistarkastaja*, joka on ilmeisesti vanhentunut nimike. Sillä on todennäköisesti tarkoitettu 'naispuolista tarkastajaa'.³

*Neiti-*nimikkeistä *kamarineiti* esiintyy kaikissa aineistoissa; sen lisäksi tunnettiin vuonna 1970 *seuraneiti* ja vuonna 1950 *puhelin-* ja *talousneiti*. 1950-luvun maatalousvaltiossa Suomessa työskentelivät *kana-* ja *karjapiika*, vuoden 1970 hakemistoon mennessä *piika-*nimikkeet ovat hävinneet.

Vanhimman aineiston *sisar-*nimikkeitä ovat muun muassa *huolto-*, *punaisenristin-* ja *äitiyssisar*. Vuonna 1970 ovat ilmaantuneet uutuuksina *koe-* ja *sairassisar*, 1990 *sisaria* on jäljellä viisi: *(sotilas)koti-*, *seurakunta-*, *slummi-* ja *terveysisar*. Vuoden 1950 hakemistossa on *tyttö-*nimikkeitä 11 kappaletta, muun muassa *hissi-*, *juoksu-*, *konttori-*, *nauha-* ja *palvelutyttö*. Vuosien 1970 ja 1990 hakemistoissa ovat jäljellä vain toimiston *asia-*tyttö sekä laivakeittiön *pentteri-* ja *messityttö*.

Olenneimmat ilmiöt naistyöntekijään viittaavissa nimikkeissä ovat mielestäni feminiinijohdosten harvinaistuminen, *emäntä-*nimikkeiden lisääntyminen ja *nainen-*nimikkeiden harvinaisuus. Sukupuolistuneen ammattinimikkeistön suurimmat muutokset koskevatkin sitä, miten naiseen viittaavia nimikkeitä muodostetaan suhteessa miehen ja miestyöntekijän edustamaan normiin.

FEMINIINIJOHDOKSET

Feminiinijohdokset ovat vähentyneet jyrkästi vuosien 1950 ja 1970 välisenä aikana. Vuoden 1950 naistyöntekijään viittaavista nimikkeistä 84 eli 63 % on erilaisia feminiinijoh-

³ Pirkko Urvanta, Työministeriön työsuojeluosasto, henkilökohtainen tiedonanto. Vuoden 1993 väestölaskennassa ei enää ole henkilöitä, joilla on kyseinen ammattinimike. Anne Väänänen, Tilastokeskus, henkilökohtainen tiedonanto.

doksia. Vuonna 1970 feminiinijohdoksia on enää seitsemän. Seuraavaan taulukkoon on koottu erityyppisten *tAr*-johdosten lukumäärät vuosina 1950–1990; niitä oli yhteensä 77.

	1950	1970	1990
a) <i>-hoitajatar</i>	39	1	
b) <i>-johtajatar</i>	8		
c) <i>-keittäjätär</i>	4		
d) <i>-opettajatar</i>	7		
e) taideala	7		
f) muut	12		1

Vuoden 1950 *tAr*-johdoksia olivat esimerkiksi *kabinetin-*, *kenneltarhan-*, *kulkutauti-* ja *röntgenhoitajatar*, *astianpesijäin-*, *messin-* ja *työnjohtajatar*, *dieetti-* ja *yksityiskeittäjätär* sekä *kielten-* ja *tyttökoulun opettajatar*. Taidealan nimikkeitä olivat *oopperalaulajatar* ja *tanssitaitelijatar*. Muita *tAr*-johdoksia ovat *mustaajatar*, *teroittajatar* ja *tukittajatar*. *Mielisairaanhoitajatar* on vuoden 1970 ja *myyjätär* vuoden 1990 ainoa *tAr*-johdos.

Tar-johdin on irronnut todennäköisestä balttilaisesta lainasanasta *tytär* (Hakulinen 1979: 182, Kyrölä 1989: 8), ja myöhemmin sitä on käytetty itämurteissa miehen tyttäreeseen tai vaimoon viittaavissa nimissä (esim. *Ruotsatar*, isä tai puoliso Ruotsalainen) (Hakulinen mts. 181, Kyrölä mts. 8–9).⁴ Ammattinimikkeistön feminiinijohdoksissa 'naisuus' on derivationalista, tunnusmerkkistä ja ikään kuin toissijaista: nainen on määritelty suhteessa toiseen, erotukseksi ja poikkeukseksi normista. Jos *opettajatar* on nainen, *opettaja* on jotain ei-feminiinistä.

Koko aineiston feminiinijohdokset on taulukoitu artikkelin lopussa olevaan liitteeseen. Vuoden 1950 hakemiston 77 *tAr*-johdoksesta 35 prosentilla on kantasanan edustama sukupuoli neutraali vastine. Feminiinijohdoksen ja erillisen, sukupuoli neutraalin vastineen tarpeeseen vaikuttaa muun muassa kyseisen ammatin sukupuolijakauma. Naisia ja ei-naisia ei ole tarpeen erotella tarkoitejoukosta, joka koostuu (lähinnä) naisista.

Vain kuudella 39 *hoitajatar*-nimikkeestä on neutraalivastine: *alihoitajatar* (vs. *-hoitaja*), *aseman-* (*lennätinlaitoksessa*), *mielisaira-*, *röntgen-*, *sairaan-* ja *ylihoitajar*. *Johdattajatarista* vain *työnjohtajattarelle* löytyy vastine *työnjohtaja*. *Johtajaan* on todennäköisesti liittynyt (ja liittyy edelleen) niin voimakas maskuliininen konnotaatio, ettei sitä hevin ole käytetty naisjohtajista. Lisäksi hakemiston *johtajatar*-nimikkeet viittaavat ammatteihin, joissa tuskin on ollutkaan monia miestyöntekijöitä: muun muassa *astiapesijäin-*, *lastentarhan-* ja *muotiliikkeen johtajatar*.

Neljästä *keittäjätär*-nimikkeestä *keittäjätär* (*ravint.*) on saanut rinnalleen *keittäjän* (*ravintola ym.*). Seitsemästä *opettajatar*-nimikkeestä *alkeiskoulun-*, *lastentarhan-* ja *tyttökoulun opettajatar* ovat vaille neutraaleja synonyymeja. Neutraalit vastineet ovat suhteellisen yleisiä *tAr*-johdosten »muut»-ryhmässä, johon kuuluu teollisuustyöntekijöitä sekä muun muassa *kesätäysihoidolan omistajatar* ja *leimaajatar* (*metsänhakkuussa*); vain *heikkovirrankokeilijatar*, *muonalyöpsäjätär* ja *säkinliimaajatar* esiintyvät tässä joukossa ilman

⁴ Voisi pohtia, miksei *poika*-sanasta ole koskaan syntynyt vastaavaa maskuliinista johdinta. Ehkä 'mieheyttä' on vaikeampaa käsitteellistää derivationaliseksi kuin 'naisuutta'.

sukupuolineutraalia synonyymia.

Seitsemästä taidealan feminiinijohdoksesta (mm. *ensitanssijatar*, *operettilaulajatar*) kuudella on hakemistossa myös sukupuolineutraali vastine; ainoa poikkeus on *konserttilaulajatar*. Esittämissä taideammateissa on toiminut sekä naisia että miehiä, ja tehtävät voivat eriytyä esittäjän sukupuolen mukaan (*sopraano* vs. *tenori* jne.). Kyrölän (1989: 75–77) mukaan ammattinimikkeinä käytettävät feminiinijohdot, lähinnä *tAr*-päätteiset, ovat säilyneet parhaiten juuri taidealan (esittämissä) ammateissa, sellaisissa kuin *laulajatar*, *näytelijätär* ja *tanssijatar*. *Kirjailijatar*-nimikettä käytetään nykyään lähinnä viihteellisen kioskikirjallisuuden tekijöistä; muihin kirjailijoihin viitattaessa siihen liittyy negatiivinen konnotaatio.⁵

Vuoden 1950 *kkO*-johdoksia olivat (*tarkastus*) *karjakko*, *kylmäkkö*(*oppilas*), *meijerikkö* ja *sisäkkö*(*apulainen*). Vuoden 1970 viisi *kkO*-johdosta olivat (*tarkastus*)*karjakko*, *kylmäkkö*, *meijerikkö* ja *sisäkkö*. Vuonna 1990 feminiinisistä nimikkeistä kuusi on muodostettu suffiksilla *-kkO*; tällaisia ovat esimerkiksi *tarkkailukarjakko* ja *kylmäkkö-keittäjä*. Vuonna 1950 tunnettiin myös *diakonissa*(*oppilas*) ja *seurakunnan diakonissa*. Vuoden 1970 ja 1990 hakemistoissa *diakonissa* on ainoa *issa*-johdos.

Karjakko-tyyppiset *kkO*-feminiinijohdot ovat siis säilyneet paremmin kuin *sairaanhoidajatar*-tyyppiset *tAr*-johdot. Tärkein syy lienee se, että *kkO*-johdinta käytetään monien muidenkin kuin naiseen viittaavien sanojen muodostamiseen (*poliitikko*, *häirikkö*, *raudikko*), eikä *karjakko*-tyyppisten johdosten merkitystä siten tulkita yhtä selvästi feminiiniseksi kuin *opettajatar*-tyyppisten.⁶

Sukupuolten tasaveroisuus määrittellään yleensä sukupuolineutraalisuudeksi ja sen tavoitteluksi. Sukupuolineutraalisuuden edellytyksenä on sukupuolieron symbolinen häivyttäminen. Sukupuolta ja sukupuolieroa edustaa 'nainen', myös ammattinimikkeistössä. Mitä vähemmän 'nainen' siis näkyy, sitä pidemmälle tasa-arvoisuuden katsotaan edenneen. Feminiinijohdosten harveneminen tulkitaankin yleensä osoitukseksi sukupuolten tasa-arvoisuuden lisääntymisestä: »Nykyisin, roolijaonkin yhä enemmän hälvetessä, *-tar*, *-tär* on suurelta osalta pudonnut pois tekijännimijohdoista» (Vesikansa 1978: 30, ks. myös Kyrölä 1989: 107). Jäljelle jäävä 'miehen' näkyvyys sadoissa mieheen viittaavissa nimikkeissä ei vallitsevan käsityksen mukaan edusta sukupuolta eikä sukupuolieroa vaan 'ihmisen' yleistä normia. Feminiinijohdosten häviämisen myötä on tavallaan hävytetty näkyviltä se seikka, että nainen on normin poikkeus. Myös edellä mainittu *tAr*-johtimen relationaalinen alkuperä jonkun tyttärenä on saattanut ajan mittaan heikentää *tAr*-päätteisten ammattinimikkeiden hyväksyttävyyttä. 'Naisen' merkitseminen aineiston ammattinimik-

⁵ Sajavaara (1988: 235), Laitinen ja Vartiainen (1988: 270, 273) ja Kyrölä (1989: 53–56) huomauttavat siitä, miten *tAr*-päätettä on suosittu myös kansallisten symbolien nimityksissä: *Runotar*, *Kieletär*, *Luonnotar* ja *Kanteletar*. *tAr*-päätteellä voidaan siis ilmaista vastakkaisiakin merkityksiä alhaisessa ja ylevässä kontekstissa.

⁶ *KkO*-johdinta voidaan edelleen käyttää feminiinisten sanojen johtamiseen, kuten uudehko *sihteerikkö* osoittaa. Kyseisen nimityksen merkitykseen liittyy 'ei-vakavasti otettavan' konnotaatio. *KkO*-johdoista ainakin *karjakko*- ja *meijerikkö*-nimikkeiden historia noudattaa tutuksi tullutta reittiä: kun naisvaltaiseen ammattiin alkaa ilmaantua miestyöntekijöitä, heille kehitetään erillinen nimike, tässä tapauksessa *karjanhoitaja* ja *meijeristi*. Ajan mittaan feminiinimuoto jää pois käytöstä ja ammatin kaikkien harjoittajien nimikkeeksi yleistyy alkujaan miehille kuulunut nimike. Suomen kielessä feminiiniset nimikkeet eivät näytä geneeristyvän. Varahainen esimerkki on myös *lentoemäntä-stuertti*: ammatti on sama, mutta miestyöntekijöille ei annettu jo olemassa olevaa feminiinistä nimikettä.

keistössä on kulkenut erosta kohti osittaista assimilaatiota miehen edustamaan normiin. 'Naisen' kategoria ei kuitenkaan ole kokonaan sulautettavissa, ja assimilaatiokehitys onkin jäänyt keskeneräiseksi, kuten *emäntä*-nimikkeiden yleistyminen osoittaa.

EMÄNTÄ

Feminiinijohdosten harvinaistumisen ohella selvimpiä muutoksia naiseen viittaavissa nimikkeissä on *emäntä*-loppuisten nimikkeiden johdonmukainen lisääntyminen. Niiden lukumäärä on kymmenkertaistunut vuosien 1950 ja 1990 välillä. Vuoden 1990 hakemiston kaikista naistyöntekijään viittaavista nimikkeistä 60 eli 71 % on *emäntä*-loppuisia.

Vuonna 1950 tunnettiin *emännän* lisäksi vain *apulais-*, *hotellin-*, *laivan-*, *lento-* ja *täysihoitolan emäntä*. Vuoteen 1970 mennessä *emäntä*-nimikkeiden lukumäärä on miltei kolminkertaistunut; uutuuksia ovat muun muassa *auto-*, *bussi-*, *juna-*, *myymälä-* ja *poli-klinikkaemäntä*.

Vuosien 1950 ja 1970 hakemistoissa ei ole erikseen spesifioitu maa- tai karjatilan emäntää, mutta molemmissa on eroteltu erilaisissa keittiöissä (eineskeittiössä, työmaaruokalassa, liikelaitoksissa ja niin edelleen) työskenteleviä emäntiä. Vuoden 1990 hakemistossa on mainittu erikseen *karjatilan* ja *pienviljelijän emäntä*. 1990-luvulla emäntiä työskentelee myös suhdetoimintatehtävissä; heitä ovat *messu-*, *kongressi-*, *pr-* ja *näytellyemäntä*. »Muuta palvelutyötä» tekevät *lentoemännän* lisäksi *bingo-*, (*squash*)*halli-* ja *musiikkiemäntä*. Terveysten- ja sairaanhoitotyötä tekeviksi on luokiteltu sairaalan *aula-* ja *terveyskeskusemäntä*. »Liikennepalveluista» huolehtivat *auto-*, *bussi-*, *kenttä-* ja *liikenne-emäntä*. *Saunaemäntä* toimii saunakassana. *Hytti-* ja *kerrosemäntä* tekevät lähinnä siivoustyötä. *Tavarataloemäntä* toimii kaupan alalla ja *konttoriemäntä* luokitellaan samaan ryhmään yleiskonttoristien kanssa.

Käytössä on nykyään muitakin *emäntä*-nimikkeitä kuin ammattinimikehakemistoissa mainitut, esimerkiksi *rekka-*, *messi-*, *risteily-*, *maja-*, *studio-* ja *arpajaisemäntä* sekä *kutsuemäntä/myyntiesittelijä*. Naiseen viittaavat ammattinimikkeet eivät ole loppuneet feminiinijohdosten harvinaistumisen myötä. Feminiinisten nimikkeiden uusi nousu on samalla merkinnyt monet ammatit yksinomaan naisille kuuluviksi. Tämä osaltaan uusintaa sukupuolten välistä eriytymistä työmarkkinoilla.

Suomalaisella tilan emännällä on perinteisesti ollut melko itsenäinen ja arvostettu asema, mutta nykyajan palveluyhteiskunnan *bingo-* ja *kerrosemännät* eivät enää viittaa auktoriteettihahmoihin. Vuoden 1990 hakemiston *emäntä*-ammateista 75 % kuuluu sosioekonomiselta asemaltaan alempiin toimihenkilöihin (mm. *kerho-*, *pr-*, *terveyskeskusemäntä*), 18 % työntekijöihin (mm. *juna-*, *pito-*, *saunaemäntä*) ja 7 % yrittäjiin (mm. *karjatilan emäntä*).

Vaikka vuoden 1990 hakemiston *emännät* työskentelevät erityyppisillä aloilla, he yleensä huolehtivat muiden ihmisten tarpeista. *Emännän* merkitys kuvastaa roolia, joka on ole-massa suhteessa muihin ihmisiin. On vaikea kuvitella emäntää, jolla ei ole ketään tai mitään, kelle tai mitä emännöidä.

Tilastokeskuksen Ammattiluokituksessa (1987: 192) on esimerkiksi »ravintolaemännät ym.»-ryhmän työntekijöitä kuvattu seuraavasti: »Huolehtivat ravintoloissa, hotelleissa, laivoissa yms. asiakkaiden viihtyisyydestä sekä PR-henkisestä asiakaspalvelusta.» Kuvauksessa tulee esiin monia naisille tyypillisinä pidettyjä tehtäviä: huolehtiminen, viih-

dyttäminen ja palveleminen. *Emäntä*-nimikkeet ovat metaforia naisesta kodin ja perheen huoltajina. Emäntätehtävien vaatimat valmiudet nähdään lähinnä naisen perinteisen roolin jatkeina ja naisen luontaisina (ja toivottavina) ominaisuuksina, ei osana hankittua ammattitaitoa.

Useimmat nykyiset *emäntä*-nimikkeet tuntuvat samalla tavoin eufemistisilta kuin esimerkiksi englannin kielen *lady: cleaning lady* / **cleaning lord* (Mills 1995: 111), **garbage gentleman* (Lakoff 1975), *tea lady* tai *Avon-lady*. *Lady*-nimikettä ei yleensä käytetä korkeaan asemaan viittaavissa ammattinimikkeissä: esimerkiksi Yhdysvaltain kongressin naispuolinen jäsen on *congresswoman*, ei **congresslady* (Miller ja Swift 1981: 73).

Muun muassa englannin kielen osalta on kiinnitetty paljon huomiota sellaisten feminiinisten sanojen pejoratiivistumiseen, jotka viittaavat jossain arvoasemassa olevaan naiseen (Baron 1986: 164, 112, Chaika 1982: 205–208, Lakoff 1975: 28–30, 32–33, Mills 1995: 110–112, Schultz 1975; ks. myös Bebout 1984). Esimerkiksi sanapareissa *courtier/courtesan*, *sirl/madam* ja *master/mistress* on naiseen viittaava sana pejoratiivistunut ja saanut lisäksi seksuaalisia sivumerkityksiä (esim. *madam* voi tarkoittaa bordellin emäntää), mutta vastaava mieheen viittaava sana on säilyttänyt positiivisen merkityksensä. Alkujaan tällaiset feminiiniset sanat ovat olleet merkitykseltään neutraaleja tai positiivisia. Schultz (1975: 66) mainitsee, että esimerkiksi englannin *hussy* 'lutka' tarkoitti aikoinaan 'talon naispuolista valtiasta'.

Schultzin mukaan (mts. 65) korkea-arvoiseen henkilöön viittaava sana alkaa pejoraa-tion lievimmässä muodossa vähitellen yleistyä käytettäväksi kaikkien sosiaaliluokkien ihmisistä; kyse on siis eräänlaisesta demokratisoitumisesta. Kuka tahansa nainen voi nykyään olla englanniksi *lady* — miehinen vastine *lord* sen sijaan on edelleen varattu aatelismiehille ja Jumalalle. Kuten ammattihakemiston uudet nimikkeet osoittavat, *emäntä* on yleistynyt maa- tai karjatilan ja keittiön emännästä myös vähemmän arvostetuissa palvelutehtävissä työskentelevien naisten nimitykseksi.

Kiurun tutkimuksen mukaan *emäntä*-sanan merkitykseen ei näytä liittyneen seksuaalista sivumerkitystä vanhassa kirjasuomessa (1993: 31–32). *Emäntä* ei vielääkään ole merkitykseltään seksuaalistunut (jos *bordellin/ilotalon emäntää* ei oteta lukuun), mutta vaikuttaa siltä, että se on ottanut ensimmäisen askeleensa pejoratiivistumisen tiellä.

Olisi hyödyllistä tutkia *emäntä*-nimikkeiden merkitystä ja sen muutosta empiirisesti. Kokeellisessa tutkimuksessa voisi esimerkiksi simuloida työn vaativuuden arviointia, jossa on käytetty yhtenä ulottuvuutena työssä vaadittavaa ammattitaitoa. On mahdollista, että *emäntä*-nimikkeen tai sen sukupuolineutraalin vastineen käyttö (esimerkiksi *aulaemäntä* vs. *vastaanottovirkailija*, *bingoemäntä* vs. *pelisalinhoitaja*) vaikuttaa siihen, kuinka ammattitaitoa vaativaksi tehtävä arvioidaan.

-NAINEN

Nainen-loppuiset nimikkeet ovat huomattavan harvinaisia koko tarkasteltavan 40 vuoden aikana. Vuoden 1950 hakemistossa mainitaan *hollanterin apunainen* (*paperi-*, *kartonki-* ja *pahvitehtaassa*), *pH-nainen* (*kuitulevyteollisuudessa*) ja *seuranainen*. Vuoden 1970 hakemistossa *-nainen*-nimikkeitä ei ole lainkaan. Vuonna 1990 niitä on jäljellä kaksi: *etunainen* työskentelee kehräämössä ja *huoltonainen* luokitellaan yhteen siivoojien kanssa.

Himasen (1990) mukaan myös ruotsin kielen *kvinn*a-loppuiset ammattinimikkeet ovat harvinaisia ja pikemminkin tilapäisiä. Saksassa *frau*-nimikkeet esiintyvät lähinnä alhaisen statuksen ammattiteissa, kuten *die Putzfrau* 'siivooja', *die Marktfrau* 'torieukko' tai *die Totenfrau* 'ruumiinpesijä' (Trömel-Plötz 1994: 44, Guentherodt 1980). Baron (1986: 181–182) mainitsee *woman*-loppuisten ammattinimikkeiden, esimerkiksi *charwoman* ja *policewoman*, olleen harvinaisia siinä ammattihakemistossa, jota Yhdysvaltain työministeriö muutti sukupuoli- ja ikäneutraalimmaksi vuonna 1975.

Nainen-loppuisten yhdyssanojen muodostaminen on yleensäkin harvinaisempaa kuin *mies*-loppuisten yhdyssanojen. Nykysuomen sanakirjaan (1954) on rekisteröity 18 *nainen*-loppuista yhdyssanaa. *Liike*-, *sanomalehti*- ja *virkanaisista* lukuun ottamatta esimerkit ovat lähinnä kuvailevia ja ilmaisevat muun muassa naisen etnistä tai sosiaalista alkupeirää: *irtolais*-, *intiaani*- ja *työläisnainen*. Suomen kielen perussanakirjaan (1992) on koottu vastaavia esimerkkejä kuusi, uutuuksina *tiede*-, *järjestö*- ja *puuhanainen*. *Mies*-loppuisia yhdyssanoja sen sijaan esiintyy sekä Nykysuomen sanakirjassa että Suomen kielen perussanakirjassa lukuisa joukko. 'Miehen' kategoriassa erotellaan siis useampia lajeja tai luokkia kuin 'naisen' kategoriassa. Siirainen on huomauttanut Nykysuomen sanakirjan *mies*- ja *nainen*-hakusanojen sana-artikkeleiden epäsuhtaisuudesta: »Sanan *mies* merkitys jaetaan useampiin merkitysryhmiin kuin sanan *nainen*» (1988: 41, ks. myös Karlsson 1974: 25).

Mies-sanan *nainen*-sanaan verrattuna suurempi produktiivisuus yhdyssanoissa ei selity vain siitä, että miehet ovat hallinneet tai hallitsevat julkista elämää. *Nainen*- ja *mies*-sanojen epäsuhta nimittäin toistuu myös yksityisen elämän alueella. Esimerkiksi *tupakka*-, *hevos*- ja *voimamies* eivät kuulu erityisesti julkisen elämän alueelle. *Mies*-sanat eivät liioin viittaa vain miehisiin toimintoihin tai ominaisuuksiin, kuten osoittavat *ikä*-, *löyly*-, *jalka*-, *viha*-, *raittius*-, *järki*-, *talkoo*- ja *kotimies*. Samalla on huomattava, ettei *nainen*-loppuisia tekijännimiä synny helposti edes perinteisen feminiinisille toimintoille ja tehtäville. *Nainen* on todennäköisemmin *-ihminen* tai *-mies* kuin *-nainen*: mieluummin esimerkiksi *käsityöihminen* kuin *käsityönainen* tai *talousihminen* kuin *talousnainen* (joka ehkä kuulostaisikin enemmän *talousmiehen* naispuoliselta vastineelta).

Naista koskevassa olemusajattelussa korostuu tekemisen sijasta oleminen (Heinämaa ja Saarinen 1984: 43–46); naisia luokitellaan kulttuurissamme sen mukaan, mitä tai minkälaisia he ovat. Ammattinimikkeet ilmaisevat kuitenkin sitä, mitä ihmiset tekevät. Lisäksi *naiselle* voi kehittyä seksuaalisia konnotaatioita herkemmin kuin *miehelle*. Kiurun mukaan länsimurteiden *nainen*-sanaan on ainakin 1500- ja 1600-luvuilla liittynyt pejoratiivisia ja joskus seksuaalisia sivumerkityksiä. Vanhan kirjasuomen *nainen*-loppuisia yhdyssanoja ovat olleet *huori*-, *jalka*-, *murha*- ja *velhonainen* (Kiuru 1993: 28–30). Olemisen korostuminen ja sukupuolisuuden läheisyys 'naisen' käsitteessä voi osaltaan vaikeuttaa *naisen* pääsyä tekijännimenä toimivan yhdyssanan perusosaksi myös ammattinimikkeistössä.

Yksi painava syy *nainen*-nimikkeiden harvinaisuuteen piilee todennäköisesti *nainen/mies*-vastakohtaparin semantiikassa. Jos *nainen*-nimikkeitä muodostettaisiin nykyistä symmetrisemmin *mies*-nimikkeiden rinnalla, tulisi selvemmin esiin *nainen/mies*-parin komplementaarinen merkitysoppositio. Tällöin myös *mies*-nimikkeet muuttuisivat selkeämmin sukupuolispesifeiksi, miehiseksi, ja niiden näennäistä geneerisyyttä olisi vai-

keampaa pitää yllä. *Mies* ja *emäntä* sen sijaan eroavat merkitykseltään muutenkin kuin sukupuolen suhteen. *Emäntälisäntä*-vastakohtaparin feminiininen jäsen ei kavenna *miehen* merkitystä samassa määrin kuin *nainen*, mikä selittää *emännän* produktiivisuutta naistyöntekijöiden nimikkeissä.

MIESTYÖNTEKIJÄT — SIANHOITAJIEN ETUMIEHESTÄ KILPAILUASIAMIEHEKSI

Vaikka ammattihakemiston miestyöntekijään viittaavat nimikkeet ovat vähentyneet noin neljänneksellä vuosien 1950 ja 1990 välillä (ks. taulukkoa 2 artikkelin lopussa), ne hallitsevat yhä selvästi sukupuolistunutta ammattinimikkeistöä. Vähentymisen ei myöskään ole ollut johdonmukaista: jotkin nimiketyypit ovat pikemminkin yleistyneet, ja supistuneisakin nimikeryhmissä on syntynyt uusia nimikkeitä. Miehisten nimikkeiden muutokset kertovat enemmän suomalaisen yhteiskunnan ja työelämän kuin 'miehen' käsitteellistämisen tai miehen aseman muuttumisesta.

Valtaosa miestyöntekijään viittaavista nimikkeistä kaikkien kolmen vuoden hakemistoissa on kaksi- tai useampiosaisia *mies*-loppuisia yhdyssanoja. Muuntyyppiset maskuliiniset nimikkeet ovat enimmäkseen harvinaistuneet tai jääneet pois käytöstä. Tällaisia ovat ensinnäkin *oppipoika*-nimikkeet, joita vielä vuonna 1950 tunnettiin 14 (esimerkiksi *latoja-* ja *radio-oppipoika*) sekä *poika*-loppuiset, joita samana vuonna mainitaan 18 (esimerkkeinä *hissi-* ja *messipoika*). Vuonna 1970 *oppipojat* ovat väistyneet, mutta jäljellä ovat *asia-*, *laiva-* ja *messipoika* ja vuonna 1990 niiden lisäksi *prässipoika* (vrt. *tyttö*-nimikkeiden samanaikaiseen vähentymiseen). *Mies*(*puolinen*)-määriteosalla muodostettuja nimikkeitä (samoin kuin *nais-* ja *naispuolinen*-alkuisia) on vain vuoden 1950 hakemistossa, jossa ovat *mieshoitaja* (*mielisairaanhoitaja*) ja *-vartija* sekä *miespuolinen* (*apulais*)*ammattientarkastaja*, *kodissakävijä* ja *liikunnanneuvoja*.

Vuonna 1950 tunnettiin vielä 18 erilaista *renkiä*, esimerkiksi *ajo-*, *puutarha-* ja *viinikellarinrenki*; vuoden 1970 hakemistoon mennessä *renki*-nimikkeet (kuten *piika*-nimikkeetkin) ovat jääneet pois käytöstä. Vuoden 1950 *isännöitsijä*-nimikkeet ovat *isännöitsijän* lisäksi *kaivoksen*, *lasitehtaan*, *tehdaslaitoksen* ja *tehtaan isännöitsijä*. Vuoden 1970 aineistossa tunnetaan vain (*kiinteistön*) *isännöitsijä*; vuoden 1990 aineistoon on uutuutena otettu *meijerin isännöitsijä*. *Herra*-loppuiset nimikkeet ovat harvinaisia, eivätkä ne ole muuttuneet: kaikissa kolmessa hakemistossa mainitaan *kirkko-* ja *maaherra*.

Isäntä-nimikkeet sen sijaan ovat lisääntyneet: niiden lukumäärä on kaksinkertaistunut vuosien 1950 ja 1990 välisenä aikana. Vuonna 1950 olivat käytössä *isäntä* (*laitoksissa*), *kirkon-*, *vuokra-* ja *majatalon isäntä*. Vuoden 1970 aineistossa tunnetaan vain *poroisäntä*. Vuonna 1990 *isäntä* esiintyy jälkiosana muun muassa seuraavissa nimikkeissä: *bingo-*, *karjatilan*, *laiva-* ja *nuorisotaloisäntä*. *Isäntä*-nimikkeiden lisääntymisestä huolimatta niiden osuus miestyöntekijään viittaavasta nimikkeistöstä on yhä alle 2 %, ja kahdeksasta nimikkeestä vain kaksi (*bingo-* ja *laivaisäntä*) edustaa palvelu- tai suhdetoimintatyötä. Lisäys ei siis ole varsinaisesti rinnastettavissa edellä käsiteltyyn *emäntä*-nimikkeiden yleistymiseen.

Hyvin monet *mies*-loppuiset yhdyssanat esiintyvät myös nimikkeen perusosana, joskin niiden produktiivisuus vaihtelee paljon. Hajatapauksista voidaan mainita vuoden 1950 (*puutavara*)*kauppamies* ja (*turkis*)*liikemies* sekä vuoden 1990 (*kone*)*linjamies*. Jonkin verran yleisempi on esimerkiksi *lakimies*, jota vuoden 1950 hakemistossa edustavat (*kaupungin*) *lakimies* ja vuonna 1970 niiden lisäksi *korvauslakimies*. Vuoden 1990 nimikkeistössä esiintyvät mainittujen lisäksi *apulaiskaupungin*-, *pankki*-, *rakennus*-, *sotilas*- ja *vakuutuslakimies*.

Kaikkein yleisimpiä useampiosaisia *mies*-nimikkeitä ovat tarkasteltavan ajanjakson eri vaiheissa olleet *asia*-, *esi*-, *virka*-, *apu*-, *etu*-, *huolto*- ja *työmies*-nimikkeet, joita esitelen seuraavassa tarkemmin. Vuoden 1950 aineiston yleisin perusosa miestyöntekijään viittaavissa yhdyssanoissa on *asiamies*; 32 nimikkeen joukossa ovat muun muassa *henkivakuutus*-, *kirja*-, *lastenhuolto*-, *siirtomaatavara*- ja *ompelukoneasiamies*. Vuoden 1970 hakemistossa on 16 *asiamiestä*, uutuuksina *kunnan*-, *lainopillinen*-, *liikenne*-, *patentti*- ja *veikkaustoimiston asiamies*. Vuonna 1990 nimikkeiden määrä on palannut vuoden 1950 tasolle. 33 nimikkeestä ovat uusia *elinkeino*-, *kilpailu*-, *kuluttaja*-, *matkailu*-, *pörssi*- ja *yritysasiamies*, jotka enimmäkseen viittaavat hallintotyöhön.

Vuoden 1950 ja 1990 aineistoissa yleisin ja vuonna 1970 toiseksi yleisin miestyöntekijään viittaava nimike on *esimies*. Se esiintyy vuoden 1950 hakemistossa paitsi yksinään, myös 179 nimikkeen perusosana, esimerkiksi *autohallin*-, *hankintaosaston*-, *piiri*-, *kanslian*- ja *vuolukiviesimies*. 1970-luvun hakemiston 13 *esimies*-nimikkeestä ovat uutuuksia *ahtausliikkeen*-, *autokorjaamon*-, *kaupunginpalvelijain*- ja *talousesimies (laiva)*. *Esimiehet* ovat karsiutuneet vuoden 1990 hakemistoon mennessä 119 nimikkeellä, mikä paljolti selittää miestyöntekijään viittaavien nimikkeiden harvenemista. Koska tämä nimike on denotaatioltaan väljä ja viittaa enemmän asemaan kuin ammattiin, sille on ehkä helpommin syntynyt sukupuolineutraaleja vastineita (esimerkiksi *-päällikkö*, *-vastaava*, *-johtaja*). Vaikka näiden nimikkeiden lukumäärä on pienentynyt, on samalla kuitenkin ilmaantunut kokonaan uusia. Vuoden 1990 aineistossa *esimies* on 61 nimikkeen jälkiosa; tulokkaisiin kuuluvat *kasvinjalostus*-, *katsastus*-, *liikenne*-, *ATK*- ja *myymäläesimies*.

Virkamies-nimikkeitä on vuoden 1990 hakemistossa jäljellä neljännes vuoden 1950 määrästä. Vuoden 1970 hakemistossa esiintyvät *museo*- ja *rautatievirkamies* sekä uutuuksina vuoden 1950 jälkeen *sotilasvirkamies*. Niiden lisäksi on vuoden 1990 aineistoon otettu *neuvotteleva* ja *postivirkamies*. Vuoden 1950 aineiston 21 *virkamiehen* joukossa ovat lisäksi *kirjankustannusliikkeen*-, *laivanvarustamon*-, *mainos*- ja *veikkaustoimiston virkamies*. Vähentymisen johtuu ainakin osittain merkityksen supistumisesta: vuoden 1950 aineistossa esiintyvät muun muassa *lähetystö*-, *matkatoimisto*- ja *tullivirkamies*, vuonna 1990 *lähetystö*-, *matkatoimisto*- ja *tullivirkailija*.

Apumies-nimikkeitä on 17 vuonna 1950, muun muassa *viilaaja*-, *romu*- ja *hitsausapumies* sekä *liikkeen apumies*. Sen jälkeen nämä ovat selvästi harvinaistuneet: vuonna 1970 löytyy (*auton*)*apumies* ja vuonna 1990 lisäksi *rakennusapumies*. Harvinaistuminen viittaa siihen, että miehisiä nimikkeitä ei ainakaan pitkään aikaan ole haluttu nimetä avustaviksi (vrt. naisvaltaisten ammattien *avustaja*- ja *apulainen*-nimikkeisiin). *Etumies*-nimikkeet ovat ilmeisesti alkaneet vaikuttaa vanhahtavilta, ja ne ovat vähentyneet jyrkästi vuoden 1950 hakemiston jälkeen. Vuoden 1950 aineistossa on 29 *etumies*-nimikettä (mm.

sahan-, sorvari- ja terästarkastajien etumies sekä *pakkaajien etumies*), vuoden 1970 hakemistossa tunnetaan vain *etumies (maatilalla)*, vuonna 1990 lisäksi *mittauss-, puutarha- ja varastoetumies*.

Useampiosaisista *mies*-nimikkeistä ovat selvimmin yleistyneet *huolto-* ja *työmies*, jotka siis viittaavat miesvaltaisiin ammatteihin. Vuonna 1950 tunnettiin *huoltomies*-nimikkeistä vain *lastenhuoltomies*, minkä jälkeen nimike on siirtynyt muunlaiseen käyttöön. Vuoden 1970 hakemistossa mainitaan *huoltomiehen* lisäksi *diesel-* ja *voiteluhuoltomies*. Vuoden 1990 hakemistossa nimikkeet ovat lisääntyneet huomattavasti; lähes kaikki 16 *huoltomies*-nimikettä edustavat konepaja- ja rakennusmetallityötä sekä kiinteistöhoitoa, joukossa muun muassa (*kodin*)*kone-*, *ilmailu-*, *lvi-* ja *piirihuoltomies*. *Työmies*-nimikkeitä on tusinan verran vuosien 1950 ja 1970 hakemistossa, ja 1990-luvulla niiden määrä on kaksinkertaistunut. Vuoden 1950 nimikkeitä ovat *asfaltti-*, *teräsputki-* ja *vuotatyömies*, vuoden 1970 tulokkaisiin kuuluvat *betoni-*, *katurakennus-* ja *tietyömies*. Vuonna 1990 uutuuksia ovat muun muassa *konepaja-*, *puisto-* ja *varastotyömies*.

Edellä käsiteltyjen lisäksi kaikissa hakemistoissa on laaja ja heterogeeninen joukko kaksiosaisia, eri toimialoja edustavia *mies*-nimikkeitä. Vuoden 1950 aineistosta poimittakoon *halko-* (*ammus-* ja *tykkiteht.*), *jäkälä-*, *navetta-*, *raati-*, *raitiotie-*, *tullinkanto-* ja *uittomies*. Vuonna 1970 ammattihakemistoon ovat ilmaantuneet muun muassa *ambulanssi-*, *asfaltti-*, *henkilökunta-*, *kamera-*, *markkinointi-*, *myyinnedistämis-*, *pelastus-*, *pr-*, *putki-*, *suhdetoiminta-* ja *vientimies*. Vuoden 1990 hakemistossa ovat ensimmäistä kertaa esimerkiksi *huolinta-*, *laskenta-* (*yritys*), *luottamus-*, *maatalous-*, *metalli-*, *näyttämö-*, *ovi-* ja *remonttimies*.⁷

Koska ammattihakemistoissa käytetyt koodaustavat ovat muuttuneet ajan kuluessa, pelkästään ammattihakemistojen pohjalta on vaikeaa ja osin mahdotonta selvittää sitä, miten miehisiä nimikkeitä on kenties korvattu sukupuolineutraaleilla vastineilla. Vaikka useat maskuliiniset nimikkeet ovat saaneet neutraalin synonyymin (esimerkiksi *sähkömies/sähköasentaja*, *postimies/postinkantaja*), *mies*-perusosa on yhä hyvin produktiivinen eri ammattialojen nimikkeissä. *Mies*-morfeemilla on tulkittu olevan usein johtimen veroinen tehtävä yhdyssanoissa (Länsimäki 1986: 264, Jaatinen 1988: 49). Empiirinen tutkimus ei kuitenkaan täysin vahvista tällaista oletusta. Myös ammattinimikkeinä käytettävät geneerismaskuliiniset ilmaisut (esim. *lakimies*) nimittäin tulkitaan merkittävästi useammin mieheen viittaaviksi kuin niiden muodollisesti sukupuolineutraalit vastineet (esim. *juristi*; Engelberg 1993).

MIKSI AMMATTINIMIKKEET SUKUPUOLISTUVAT?

Ammattinimikkeiden sukupuolistumisen katsotaan yleensä olevan johdonmukaista seurausta ammatin nykyisestä tai aiemmasta (vinoutuneesta) sukupuolijakaumasta. Sukupuolistuneiden nimikkeiden syntymekanismia on syytä tarkentaa valottamalla sitä, kuinka yleistä nimikkeen sukupuolistuminen on naisvaltaisissa ja miesvaltaisissa ammasteissa.

⁷ Miestyöntekijään viittaavista ammattinimikkeistä seikkaperäisemmin ks. Engelberg 1997.

Asian selvittämiseksi olisi ihanteellista päästä vertailemaan tietoja ammattien todellisesta sukupuolijakaumasta ja niiden nimikkeistä. Erityisesti tutkimus kannattaisi kohdistaa ns. yhden sukupuolen ammatteihin, joissa yli 91 % työntekijöistä on samaa sukupuolta. Tilastokeskus ei kuitenkaan ole koonnut tietoja nais- ja miestyöntekijöiden osuuksista eri ammateissa. Sen sijaan se on niputtanut toisiaan lähellä olevia ammatteja ammattiryhmiksi⁸ ja tilastoi naisten ja miesten osuuden jokaisessa ammattiryhmässä. Naisten ja miesten prosentiosuus yhden ammattiryhmän työntekijöistä on siis keskiarvo, joka on laskettu kyseiseen ammattiryhmään kuuluvista ammateista.

Naisten ja miesten osuus eri ammattiryhmissä käy ilmi Tilastokeskuksen selvityksestä »Työlliset sukupuolen ja ammatin mukaan» (1996, julkaisematon tilasto). Olen koonnut näistä tiedoista »yhden sukupuolen ammattiryhmät». Vuoteen 1995 perustuva aineisto kertoo, että »naisammattiryhmiä» on 69 ja »miesammattiryhmiä» 113.

Sukupuolistuneiden ammattiryhmien tarkempi erittely osoittaa, että naisvaltaiset ammattiryhmät koostuvat selvästi naisvaltaisista ja miesvaltaiset ammattiryhmät selvästi miesvaltaisista ammateista. Ammattiryhmät ovat siis sukupuolijakauman suhteen sisäisesti homogeenisia. Aineiston pohjalta on mahdollista tarkastella sukupuolistuneiden nimikkeiden yleisyyttä nais- ja miesvaltaisissa ammattiryhmissä ja samalla punnita aiemmin mainittua oletusta sukupuolistuneen ammatin ja sukupuolistuneen ammattinimikkeen suhteesta.

Mainitussa vuoden 1996 tilastossa on noudatettu samaa ammattien luokitusta ja kooditusta kuin vuoden 1990 ammattihakemistossa. Olen seurannut, miten vuoden 1990 hakemiston nais- ja miestyöntekijään viittaavat nimikkeet jakautuvat nais- ja miesvaltaisiin ammattiryhmiin. Tuloksena on, että 14 prosentissa naisammattiryhmistä esiintyy naistyöntekijään viittaavia nimikkeitä.⁹ Esimerkiksi *terveyskeskus-*, *aula-* ja *poliklinikkaemäntä* työskentelevät ryhmässä »osastoavustajat, vastaanottoapulaiset ym.». Miehiä nimikkeitä sen sijaan esiintyy 55 prosentissa miesammattiryhmistä.¹⁰ Esimerkiksi *hevos-*, *jako-*, *leimaus-*, *(metsä)ajo-*, *metsätyö-*, *mitta-* ja *nokkamies* kuuluvat »metsurit ym.» -ammattiryhmään. Sukupuolistuneet ammattinimikkeet ovat siis lähes neljä kertaa yleisempiä mieskuin naisvaltaisissa ammattiryhmissä.

Sanaston ja kielenulkoisen todellisuuden välinen suhde on sukupuolistuneiden ammattinimikkeiden kohdalla monimutkaisempi kuin tavanomaisesti on ajateltu. Ammattinimikkeen sukupuolistumista ei ohjaile yksinomaan ammatin tai ammattiryhmän vinoutunut sukupuolijakauma. Vaikka naiset hallitsevat (ja ovat pitkään hallinneet) monia ammatteja ja ammattialoja, se ei yleensä heijastu heidän ammattinimikkeisiinsä. Sukupuolijärjestelmän tutkimuksen kannalta on siis merkillepantavaa, ettei nimikkeiden sukupuolistumista riitä selittämään tarkoitejoukon biologinen sukupuolijakauma ja biologisen sukupuolen käsite. Pikemminkin sitä näyttää säätelevän kulttuurisesti tai yhteiskunnallisesti tuotettu sukupuolen kategoria, johon sisältyy käsi-

⁸ Esimerkiksi »rakennusteknikot ja -työnjohtajat»-ryhmä koostuu muun muassa rakennusmestareista, -tekniikoista ja -urakoitsijoista.

⁹ Lisäksi viidessä naisammattiryhmässä esiintyy yksi tai useampi miehinen nimike. Tällaisia nimikkeitä on yhteensä kuusi: *esimiesharjoittelija*, *konttorin esimies*, *laivaisäntä*, *laskutuksen esimies*, *lennätinmies*, *puhelinpalvelun esimies*.

¹⁰ Lisäksi yhdessä miesammattiryhmässä (julkisen hallinnon johtotyö) esiintyy yksi feminiininen nimike: *naistarkastaja*.

tys miehestä tekijän normina. Pohjimmiltaan ei ole kyse miehestä vain palkkatyöntekijän normina: jo aiemmin viittasin siihen, että naiset ovat näkymättömiä myös yksityisen alueen ja myös feminiinisten toimintojen tekijännimissä.

LOPUKSI

Sukupuolten eriarvoisuus ei ole kadonnut ammattinimikkeistöstä. Se on vain saanut uusia ilmaisukeinoja ja muuttunut piilevämmäksi. Miestyöntekijään viittaavat nimikkeet ovat säilyttäneet hallitsevan asemansa sukupuolistuneessa nimikkeistössä. Feminiinijohdosten harvinaistuminen ja *emäntä*-nimikkeiden yleistyminen näyttävät sijoittuvan samoihin aikoihin. Kun feminiinijohtimet käyvät epäproduktiivisiksi ammattinimikkeistössä, nais-työntekijöihin viittaavia nimikkeitä aletaan muodostaa yhdistämällä. Silloinkin naista merkitsevien sanojen produktiivisuutta perusosina näyttää ainakin osittain säätelevän miesnormina -periaate. Sekä feminiinijohdosten että *emäntä*-nimikkeiden merkityksessä 'naisuus' on jotain epäautonomista ja määritetty relationaalisesti, suhteessa toiseen.

LIITE

Taulukko 1. Naistyöntekijään viittaavat ammattinimikkeet 1950–1990.

	1950	1970	1990
-emäntä	6	17	60
-nainen	3		2
nais(puolinen)	12		1
-neiti	3	2	1
-piika	2		
-sisar	10	8	5
-tyttö	11	3	3
-issa	2	1	1
-kkO	5	5	6
-tAr	77	1	1
muut	8	4	5
yhteensä	139	41	85

muut = vuoden 1950 hakemistossa *diakonissaoppilas, emännänkokelas, emännöitsijä, kotisisaroppilas, kylmäkköoppilas, puistotäti, sairassisaren oppilas, sisäkköapulainen*; vuonna 1970 *ballerina, emännöitsijä, nunna, puistotäti*; vuonna 1990 *emännöitsijä, kylmäkköapulainen, kylmäkköharjoittelija, puistotäti ja lappuliisa*. Vuoden 1970 hakemistossa lisäksi *script girl*.

▷

Taulukko 2. Miestyöntekijään viittaavat ammattinimikkeet 1950–1990.

	1950	1970	1990
-herra	2	2	2
-isännöitsijä	5	2	3
-isäntä	4	1	8
-mies(puolinen)		6	
-oppipoika		14	
-poika	18	3	4
-renki	18		
mies-loppuiset	495	174	398
muut	2	1	11
yhteensä	564	183	426

muut = vuoden 1950 hakemistossa *asemamieskokelas*, *vaunumiehenkokelas*; vuonna 1970 *munkki*; vuonna 1990 *esimiesharjoittelija*, *lakimiessih-teeri*, *munkki*, *palomieskokelas*, *palomiesoppilas*, *palomiespäivystäjä*, *terveyskeskuksen esimieslääkäri*, *tiskijukka*, *veljeskunnan jäsen*, *veturimiesoppilas* ja *virkamiesharjoittelija*. Lisäksi vuosien 1950, 1970 ja 1990 hakemistoissa *jungmanni* ja vuoden 1990 aineistossa *chargeman*, *discjockey* ja *tallyman*.

Lähteet: Aakkosellinen ammattihakemisto 1950 ja 1970. Ammattiluokitus 1987.

LÄHTEET

- Aakkosellinen ammattihakemisto 1950: Osat I ja II. Väestölaskenta 1950. Hakemisto 4. Tilastollinen päätoimisto.
- Aakkosellinen ammattihakemisto 1970: Väestölaskenta 1970. Tilastokeskus.
- ALPHEN, INGRID C. VAN 1985: Eine Frau — ein Wort: Über die Gleichbehandlung von Frauen und Männern und die Konsequenzen für Berufsbezeichnungen im Niederländischen. – Marlis Hellinger (toim.), Sprachwandel und feministische Sprachpolitik: Internationale Perspektiven s. 123–131. Westdeutscher Verlag, Opladen.
- Ammattiluokitus 1987: Käsikirjoja 14. Tilastokeskus, Helsinki.
- Ammattiluokitus 1987: Hakemisto 22.10.1990. Käsikirjoja 14. Tilastokeskus, Helsinki.
- BARON, DENNIS 1986: Grammar and gender. Yale University Press, New Haven.
- BEBOUT, LINDA 1984: Asymmetries in male-female word pairs. – American Speech 59.1. s. 13–30.
- BROUWER, DÉDÉ 1985: Anders, aber gleich? Über die Bildung weiblicher Berufsbe-

- zeichnungen im Niederländischen. – Hellinger, Marlis (toim.), Sprachwandel und feministische Sprachpolitik: Internationale Perspektiven s. 132–147. Westdeutscher Verlag, Opladen.
- CHAIKA, ELAINE 1982: *Language the social mirror*. Newbury House Publishers, Rowley.
- COLLURA, GIUSEPPA – FOREL CLAIRE-ANTONELLA 1978: *Entre le code et l'usage: les productions linguistiques féminines*. – Maria-Elisabeth Conte, Anna Giacalone Ramat & Paolo Ramat (toim.), *Sprache im Kontext. Akten des 12. Linguistischen Kolloquiums. Parra 1977. Band 2. Linguistische Arbeiten 62* s. 25–34. Max Niemeyer Verlag, Tübingen.
- EISENBERG, DANIEL 1985: *Grammatical Sexism in Spanish. The Editor's Column*. – *Journal of Hispanic Philology*, Vol. 9, Iss. 3. s. 189–196.
- ENGELBERG, MILA 1993: *Maskuliini, feminiini, virkamies? – Naistutkimus — Kvinnoforskning 4* s. 39–50.
- 1997: *Sukupuolistuneet ammattinimikkeet 1950–1990. Julkaisematon käsikirjoitus*.
- GOMARD, KIRSTEN 1985: *Sexistische Sprachmuster im Dänischen und Tendenzen des sprachlichen Wandels*. – Hellinger, Marlis (toim.), *Sprachwandel und feministische Sprachpolitik: Internationale Perspektiven* s. 84–95. Westdeutscher Verlag, Opladen.
- GONZÁLES, IRIS G. 1985: *Some aspects of sexism in Spanish*. – Hellinger, Marlis (toim.), *Sprachwandel und feministische Sprachpolitik: Internationale Perspektiven* s. 48–63. Westdeutscher Verlag, Opladen.
- GUENTHERODT, INGRID 1980: *Behördliche Sprachregelungen gegen und für eine sprachliche Gleichbehandlung von Frauen und Männern*. – *Linguistische Berichte 69*, Oktober s. 22–36.
- HAKULINEN, LAURI 1979: *Suomen kielen rakenne ja kehitys. Neljäs, korjattu ja lisätty painos*. Otava, Helsinki.
- HEINÄMAA, SARA – SAARINEN, ESA 1984: *Oleminen nainen. Naiskuvan filosofiset perusteet*. WSOY, Juva.
- HELLINGER, MARLIS 1980: *Zum Gebrauch weiblicher Berufsbezeichnungen im Deutschen — Variabilität als Ausdruck aussersprachlicher Machtstrukturen*. – *Linguistische Berichte 69*, Oktober s. 37–58.
- 1984: *Effecting social change through group action. Feminine occupational titles in transition*. – Cheris Kramarae, Muriel Schultz & William O'Barr (toim.), *Language and power*. Sage Publications, Beverly Hills.
- HIMANEN, RITVA 1990: *Kvinnliga ombudsmän och manliga sjuksköterskor. Titlar och yrkesbeteckningar i nusvensk dagspress. Ord och stil 21*. Hallgren & Fallgren, Uppsala.
- HOLMBERG, PER 1995: *On female job-titles in modern Swedish*. – Per Holmberg & Kerstin Nordenstam (toim.), *Language and gender. Case studies from a Swedish seminar. Meddelanden från Institutionen för svenska språket vid Göteborgs universitet 11*. Oktober. Göteborg.
- JAATINEN, JAANA 1988: *»Miehen puhetta ja akkojen löpinöitä.» Eräiden sävyjen ilmaismisesta kielessä*. – Lea Laitinen (toim.), *Isosainen nainen. Tutkielmia naisesta ja kielestä* s. 47–50. Yliopistopaino, Helsinki.

- JALLINOJA, RIITTA 1979: Naisten palkkatyön yleistyminen. – Katarina Eskola, Elina Haavio-Mannila & Riitta Jallinoja (toim.), *Naisnäkökulmia* s. 17–41. WSOY, Juva.
- KARLSSON, FRED 1974: Sukupuoliroolien kielellisistä heijastumista. – *Sananjalka* 16 s. 24–33.
- KHAZNADAR, EDWIGE 1993: Pour une première: La dénomination de la femme dans l'actualité. Dichotomie, affixation et alternance. – *Cahiers de Lexicologie* 63 s. 143–169.
- KIURU, SILVA 1993: Vaimosta naiseksi vanhassa kirjasuomessa. – *Naistutkimus — Kvinnoforskning* 4 s. 28–37.
- KYRÖLÄ, KATRIINA 1989: Feminiinijohdokset suomen kielessä. Pro gradu -tutkielma. Suomen kieli. Turun yliopiston suomalaisen ja yleisen kielitieteen laitos.
- LAITINEN, LEA – VARTIAINEN, LIISA 1988: Naiset ja nykysuomen synty. – Lea Laitinen (toim.), *Isosuinen nainen. Tutkielmia naisesta ja kielestä* s. 259–275. Yliopistopaino, Helsinki.
- LAKOFF, ROBIN 1975: *Language and woman's place*. Harper & Row, New York.
- LUNDE, KATRIN 1985: Geschlechtsabstraktion oder -spezifikation? Entwicklungstendenzen im Bereich der norwegischen Berufsbezeichnungen. – Hellinger, Marlis (toim.) *Sprachwandel und feministische Sprachpolitik: Internationale Perspektiven* s. 96–122. Westdeutscher Verlag, Opladen.
- LÄNSIMÄKI, MAIJA 1986: Tässä laissa kanalla tarkoitetaan myös kukkoa. – Maija Länsimäki (toim.), *Sanalla sanoen. Pakinoita suomen kielestä* s. 263–266. WSOY, Juva.
- MALINOWSKI, ARLENE 1980: Form and application of feminine agentives in French occupational terms. – *Michigan Academician*, Vol. XIII, Number 2, Fall s. 207–217.
- MARTIKAINEN, RIITTA 1989: Hyvän naisen lisä. Työehdot, sopimustoiminta ja sukupuoli-järjestelmä. Esitutkimus. Työelämän tutkimuskeskus. Yhteiskuntatieteiden tutkimuslaitos, Työraportteja n:o 5. Tampereen yliopisto.
- MILLER, CASEY – SWIFT, KATE 1981: *The handbook of nonsexist writing. For writers, editors and speakers*. The Women's Press, London.
- MILLS, SARA 1995: *Feminist stylistics*. Routledge, London.
- MULLER, CHARLES 1994: Du féminisme lexical. – *Cahiers de Lexicologie* 65 s. 103–109.
- NALIBOW, KENNETH L. 1973: *Genus versus sexus. Professional titles, working titles and surnames for women in contemporary standard polish*. European University Press. Herbert Lang & Co. Ltd., Bern.
- Nykysuomen sanakirja. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. WSOY 1954.
- OKSAAR, ELS 1976: Berufsbezeichnungen im heutigen Deutsch. Soziosemantische Untersuchungen mit deutschen und schwedischen experimentellen Kontrastierungen. – *Sprache der Gegenwart* 25.
- PAVLIDOU, THEODOSSIA 1985: Sprache und Geschlecht im Neugriechischen. – Hellinger, Marlis (toim.), *Sprachwandel und feministische Sprachpolitik: Internationale Perspektiven* s. 76–83. Westdeutscher Verlag, Opladen.
- SABATINI, ALMA 1985: Occupational titles in italian: Changing the sexist usage. – Hellinger, Marlis (toim.), *Sprachwandel und feministische Sprachpolitik: Internationale Perspektiven* s. 64–75. Westdeutscher Verlag, Opladen.
- SAJAVAARA, PAULA 1988: Sivistyneiden naisten oikeakielisyysopas. – Lea Laitinen (toim.), *Isosuinen nainen. Tutkielmia naisesta ja kielestä* s. 235–249. Yliopistopaino, Hel-

sinki.

- SCHOENTHAL, GISELA 1985: Sprache und Geschlecht. – Deutsche Sprache 13 s. 143–185.
- SCHULTZ, MURIEL 1975: The semantic derogation of woman. – Barrie Thorne & Nancy Henley (toim.), Language and sex: Difference and dominance s. 64–75. Newbury House, Rowley.
- SIIROINEN, MARI 1988: Aito naisellinen tunteenpurkaus eli Nykysuomen sanakirjan naiskuva. – Lea Laitinen (toim.), Isosuinen nainen. Tutkielmia naisesta ja kielestä s. 19–31. Yliopistopaino, Helsinki.
- SUNDERLAND, JANE 1991: The decline of man. – Journal of Pragmatics 16 s. 505–522.
- Suomen kielen perussanakirja. Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen julkaisuja 55. Valtion painatuskeskus, Helsinki 1992.
- TIITTULA, LIISA 1988: Syrjiikö saksan kieli naisia? – Lea Laitinen (toim.), Isosuinen nainen. Tutkielmia naisesta ja kielestä s. 19–31. Yliopistopaino, Helsinki.
- Työlliset sukupuolen ja ammatin mukaan. Tilastokeskus 26.1.1996: TY81. Työvoimatutkimus 9501–9512. Taulu 67. Julkaisematon tilasto.
- TRÖMEL-PLÖTZ, SENTA 1994: Frauensprache: Sprache der Veränderung. Die Frau in der Gesellschaft. Fischer Taschenbuchverlag, Frankfurt am Main.
- VESIKANSA, JOUKO 1978: Johdokset. Nykysuomen oppaita 2. WSOY, Porvoo.

GENDERED OCCUPATIONAL TERMS

In the article the writer examines gendered occupational terms in Finnish (e.g. *lentoemäntä* flight+hostess, ‘air hostess, stewardess’; *lakimies* law+man, ‘lawyer’) from the directory of occupations standardized and published by the Central Statistical Office of Finland (now Statistics Finland) in 1950, 1970 and 1990. The number of morphologically defined female occupational terms was 139, 41 and 85 in 1950, 1970 and 1990, respectively; the corresponding number of male occupational terms was 564, 183 and 426. The female and male occupational terms together account for about 5–6% of all occupational terms in each of the three directories. In the article, the writer further concludes that gendered occupational terms are nearly four times as common in male-dominated than in female-dominated occupations.

Most male occupational terms are compounds with *mies* ‘man’. Recent terms include *ovimies* (door+man, ‘doorkeeper, doorman, porter’), *luottamusmies* (trust+man, ‘trustee, delegate, employee representative’) and *huolintamies* (forwarding+man, ‘forwarder’). Compounds with *esimies* ‘superior, foreman, supervisor’ (e.g. *liikenne-esimies* ‘traffic foreman’ and *atk-esimies* ‘computer supervisor’) were still the most common type of male occupational terms in 1990 (n = 61), although their number had decreased since 1950. Compounds with *työmies* ‘workman’ (e.g. *varastotyömies*

▷

warehouse+workman, 'warehouseman') and *huoltomies* 'maintenance man' (e.g. *konehuoltomies* machine+maintenance man) have significantly increased since 1950. Titles with *virkamies* 'civil servant, official' (e.g. *museovirkamies* museum+official), *apumies* 'handyman, assistant' (e.g. *rakennusapumies* building+assistant) and *etumies* 'foreman' (e.g. *puutarha-etumies* garden+foreman) had clearly become less frequent by 1990.

Derivations with the feminine suffix *-tAr* (e.g. *oopperalaulajatar* 'opera singer'+FEMALE; *röntgenhoitajatar* 'x-ray nurse'+FEMALE) were common in 1950 (n = 77) but had almost disappeared by 1970. The 1990 directory lists six feminine derivatives with *-kkO* (e.g. *meijerikkö* 'dairy woman/maid'; *sisäkkö* 'housemaid').

Compounds with *emäntä* 'hostess, lady of the house, housekeeper' were ten times more common in 1990 (n = 60) than in 1950. New terms include *bingoemäntä* ('bingo hostess'), *pr-emäntä* ('PR hostess'), *bussiemäntä* ('bus stewardess') and *saunaemäntä* ('sauna hostess'). The titles usually denote low status service occupations and appear euphemistic (cf. *cleaning lady*, *Avon lady*, *lollipop lady*). The writer believes that *emäntä* and its male counterpart *isäntä* 'master, head of the house, host' may be undergoing the same kind of semantic change as word pairs like *lord/lady* and *master/mistress* in English: the male term retains its neutral or positive meaning while the female terms acquires a non-prestigious meaning.

Compounds with *nainen* 'woman' (e.g. *seuranainen* 'lady's companion', *etunainen* 'forewoman' in a spinning mill) are very uncommon. If *nainen* was more productive in occupational terms, the complementary opposition of the pair *nainen/mies* and the gender-specific meaning of *mies* would become more salient, thus making it more difficult to maintain the apparently generic meaning of many male occupational terms. ■

Kirjoittajan osoite (address):

Yleisen kielitieteen laitos, PL 4, 00014 Helsingin yliopisto

Sähköposti: engelber@cc.helsinki.fi